

УДК 631.115.1.005:631

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Л. Гнатишин, к. е. н.

Львівський національний аграрний університет

Гнатишин Л. Фермерські господарства в організаційній системі сільськогосподарського виробництва

У статті подано порівняльну оцінку діяльності фермерських господарств та інших сільськогосподарських підприємств. Визначено роль фермерства у соціально-економічному розвитку села.

Ключові слова: фермерські господарства, сільське господарство, село, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність.

Hnatyshyn L. Farms in the organizational system of agricultural production

Comparative estimation of farms activity and other agricultural enterprises are highlighted in the article. The role of farming in social and economic development of village is determined.

Farms in the organizational system of agricultural production.

Key words: farms, agriculture, village, agricultural enterprises, competitiveness.

Гнатишин Л. Фермерские хозяйства в организационной системе сельскохозяйственного производства

В статье представлена сравнительная оценка деятельности фермерских хозяйств и других сельскохозяйственных предприятий. Определена роль фермерства в социально-экономическом развитии села.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, сельское хозяйство, село, сельскохозяйственные предприятия, конкурентоспособность.

Постановка проблеми. Сільське господарство України пройшло випробування різних еволюцій у кожному окремо взятому регіоні. Різноманіття кліматичних умов, географічних, історичних, міжнародних, соціальних, національних і культурних особливостей кожного регіону мало свій особливий вплив на врегулювання аграрних відносин у різні періоди економічного і політичного розвитку України. Головним об'єднуючим чинником цих процесів була роль пануючих урядів (від часів поміщицького землеволодіння, колективного землекористування до приватної форми власності на землю) – підпорядкування цілей сільськогосподарського виробництва державним інтересам. З цього приводу надійність продовольчого забезпечення є визначальною передумовою не тільки ефективного соціально-економічного розвитку держави, а й її політичної незалежності, що спонукає прискорений

розвиток сільського господарства в контексті економічної та політичної точок зору. Тому становлення і зміцнення ринкової моделі аграрної економіки України повинно супроводжуватись залученням до цього процесу всіх суб'єктів, незалежно від форм власності і господарювання. Звідси, виділення фермерства як рівноправного гравця на аграрному ринку є абсолютно закономірним явищем і впливає з логіки ринкових трансформацій. З цього приводу сучасні наукові течії, які спрямовані на подолання проблем низької ефективності та конкурентоспроможності фермерських господарств, повинні визначити створення не лише виробничих і технологічних моделей, а, передусім, формування фермерства як суб'єкта ринкових відносин, який буде спроможний впливати на характер і параметри виробничих та організаційно-економічних процесів, умови соціальної сфери села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будучи основною формою аграрного виробництва в більшості держав, фермерські господарства, як специфічна соціально-економічна ланка, привертали пильну увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Питанням теорії фермерства, його суспільної і виробничої специфіки присвячена низка наукових праць [1; 2], у яких вчені показали зародження нової форми господарювання на селі, адаптацію сільського населення до нових умов життя. На початку ХХІ ст. науковці особливу увагу приділяли вивченню результатів і наслідків аграрних реформ, діяльності фермерських господарств, визначенню їх місця у структурі аграрного виробництва, соціально-економічному розвитку України і регіонів. На цьому фоні виділяються роботи Ю.О. Бугуцького, В.В. Липчука, О.І. Пахольчука та ін. [3–5]. У цих працях зроблена спроба визначити чинники, що стримували розвиток фермерства як підприємництва і способу сільськогосподарського життя. Окремі науковці досліджують механізм державної підтримки фермерів, соціально-еко-номічні умови їх розвитку, систему ресурсного забезпечення господарств [1; 6]. Їх роботи вирізняються аналітичною і науковою глибиною. Особливий інтерес становлять роботи А.В. Баляна, І.М. Бурдейного, Л.О. Мармуть [7–9]. Вони зазначили, що фермерські господарства поступово займали серйозні позиції в структурі виробництва сільськогосподарської продукції, вирішенні соціальних питань села.

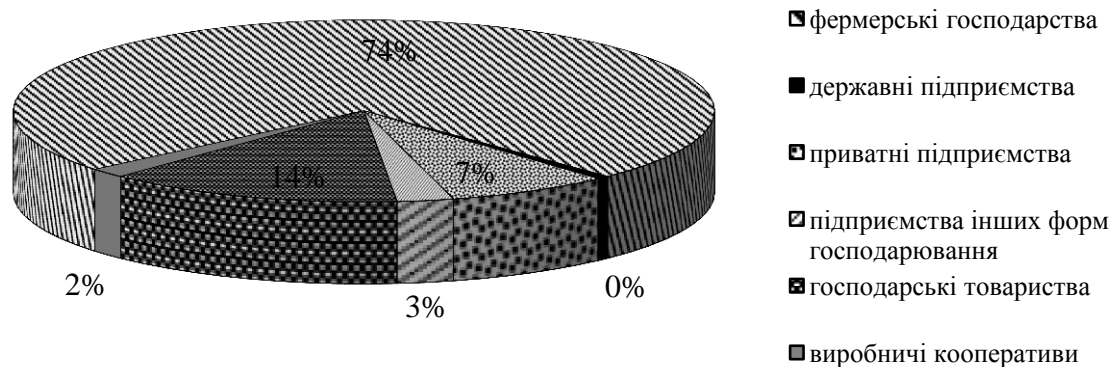
З викладеного видно, що наукові надбання стосовно проблем розвитку фермерства характеризуються нагромадженням значного фактичного матеріалу, визначенням методологічних основ дослідження, обґрунтуванням соціально-виробничого потенціалу фермерських господарств і чинників, які стримують фермерський рух у державі та регіонах. Однак вимоги сьогодення, зокрема неузгодженості в організаційній структурі вітчизняного сільськогосподарського виробництва, особливості організації та управління сучасним фермерським господарством, диктують потребу подальших досліджень функціонування фермерства як прояву ринкових перетворень у сільському господарстві.

Постановка завдання. Завданням статті є оцінка функціонування, з'ясування місця, ролі, умов розвитку та перспектив фермерських господарств у організаційній системі сільськогосподарського виробництва України.

Виклад основного матеріалу. Подолання кризових явищ у аграрній сфері неможливе без формування сучасної системи фермерського укладу, який виступає важливим індикатором розвитку економічних відносин у суспільстві, є проявом демократичних засад становлення країни. Сучасна суспільно-політична і соціально-економічна ситуація в Україні характеризується тим, що нові форми господарювання стають нормою сільськогосподарського буття, а фермерство зайняло стійке місце в аграрному виробництві. Саме фермерські господарства в умовах гнучкої економічної політики дають змогу ефективно поєднувати підприємницьку ініціативу селян, їх господарські можливості з державно-регіональними інтересами, соціальною сферою і стилем життя селян. Досвід показує, що успішність фермерського руху в багатьох регіонах визначалась продуманою і обґрунтованою політикою регіональної влади стосовно приватних підприємців і суспільного селянського руху [10, с. 57, 206]. Фермерські господарства здатні швидко реагувати на зміни попиту, змінювати асортимент продукції і перепрофілювати своє виробництво в умовах кризи. Тому розвиток фермерських форм агробізнесу також є одним із способів адаптації сільського населення до ринкових умов.

Однак сьогодні в аграрному секторі економіки України відсутній чітко визначений вектор розвитку. Поряд із пропагандою багатоукладності (див. рис.), питання фермерських господарств багатьма соціальними групами сприймається лише як чинник, який перешкоджає цивілізаційному розвитку держави, а також як непотрібний фінансовий тягар для економіки. Учені стверджують, що сьогодні фактично розвивається не сектор індивідуальних сімейних ферм, а крупномасштабне агропромислове виробництво, яке в основному здійснюють торговельні, промислові й фінансові корпорації, що раніше не були безпосередньо пов'язані з

виробництвом агропродовольчої продукції [11, с. 4].

Рис. Структура діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, 2010 р.*

* Розраховано згідно з [12].

У 2010 р. на території країни виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 42,2 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання (включаючи фермерські господарства), які використовували 21,6 млн га сільськогосподарських угідь. У господарських товариствах було зосереджено 44,1% цих угідь, у фермерських господарствах – близько 25,0%, у приватних підприємствах – 16,0%, у виробничих кооперативах – 4,6%, у державних підприємствах – 2,6%, у підприємствах інших форм господарювання – 7,7%. На 1 січня 2011 р. налічувалось 33,9 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких перебувало 4,2 млн га угідь. Нині обліковується 4,3 тис. фермерських господарств (близько 10,4 % їхньої загальної кількості), які взагалі не

мають сільськогосподарських угідь. 74,4% з них за розмірами землекористування є дрібними і мають до 100 га землі кожне. У 13,3% господарств фермери господарюють на площі угідь від 100 до 1000 га. Площі від 1000 до 4000 га використовують 712 фермерських господарств (1,7%). І лише 58 фермерських господарств країни (0,1%) мають землекористування, які перевищують 4000 га кожне. Середній розмір фермерських наділів у 2010 р. проти 2009 р. збільшився на 0,7 га і становив 103,3 га. Площі земель фермерів розширюються як за рахунок укрупнення самих господарств, так і оренди земельних часток. Орендовані землі фермерських господарств станом на 1 січня 2011 р. склали 81,7% загальної площі землі, яка є в їх користуванні (див. табл.). Як наслідок, у 2010 р. 84,8% валової продукції фермерських господарств становила продукція рослинництва.

Таблиця

Порівняльна оцінка діяльності аграрних формувань України, 2010 р.*

Показник	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства
Кількість підприємств, од.	8359	33870
Середньооблікова кількість працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, осіб	492848	97350
Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га	16858,8	4199,9

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

у т. ч. взяті в оренду	15930,7	3432,0
Вартість валової продукції у порівнянних цінах 2005 р., млн. грн	40136,3	5012,9
рослинництва, млн грн	22190,8	4253,1
тваринництва, млн грн	17945,5	759,8
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції, робіт, послуг, млн грн	70376,4	10788,8
у т.ч. с.-г. продукції, млн грн	68011,2	10585,7
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, робіт, послуг, млн грн	11551,4	2626,1
у т.ч. с.-г. продукції, млн грн	11342,8	2588,8
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	21,2**	32,2
у т. ч. рівень рентабельності с.-г. виробництва, %	21,5**	32,4

* Розраховано згідно з [5, с. 8, 28, 29; 13, с. 46].

** Включаючи фермерські господарства.

Слід зазначити, що загальна кількість суб'єктів господарювання у сільському господарстві значно зросла за рахунок створення фермерських господарств, однак їх частка у використанні сільськогосподарських угідь і виробництві валової сільськогосподарської продукції є незначною. Тому найбільший інтерес в організаційній системі сільськогосподарських підприємств викликає категорія "підприємства інших форм господарювання" (3%). Тут криються принципові відмінності, що сталися у зазначеній структурі внаслідок аграрної реформи в Україні. Йдеться про виникнення великомасштабних агропромислових формувань, що орендують десятки тисяч гектарів ріллі, які отримали назву "агрохолдинги". Рівень їхньої ринкової вартості, за оцінками Українського клубу аграрного бізнесу, нині перевищує \$7 млрд. Вони обробляють значні площі сільськогосподарських угідь і мають найвищі показники врожайності [14]. Разом з цим, непослідовна політика влади перебиває усі ризики для іноземців з ведення цього бізнесу в Україні. Тому, поряд із мінімальним ризиком агробізнесу для іноземного інвестора, є великий ризик для природного потенціалу української землі, оскільки інтенсивне господарювання агрохолдингів на орендованих землях не сприяє дбайливому ставленню та раціональному

використанню земельних ресурсів. Сьогодні вони є домінаторами за ефективністю виробництва в аграрній сфері, проте характеризуються низкою незадовільних ознак:

- високим рівнем консолідації площ за-для забезпечення ефекту масштабу – виступають основними учасниками процесу перерозподілу землі і в очікуванні скасування мораторію на торгівлю землею сільськогосподарського призначення сподіваються на збільшення вартості бізнесу;
- нехтуванням зобов'язаннями перед сільськими громадами щодо підтримання соціальної сфери своїх працівників і села – вертикальна інтеграція передбачає розміщення материнської компанії, яка здійснює управлінські функції, у великому місті, де, як правило, мешкають власники агрохолдингів.

Як наслідок, з одного боку, вітчизняне сільське господарство може бути конкурентоспроможним за рахунок значного потенціалу землі та дешевої робочої сили. З другого боку, залишаються проблеми у

вигляді невідповідної вимогам часу аграрної структури, обмежень інвестиційного капіталу для покриття виробничих та соціальних витрат аграрного виробництва. За таких умов вітчизняна організаційна система сільськогосподарського виробництва ще не набула ознак навіть сусідньої Польщі, де в аграрному секторі зайнята майже третина загальної чи-сельності робочої сили, при цьому аграрії продукують менше ніж 4% від валового внутрішнього продукту. У цій країні є понад 2 млн приватних ферм, більшість з яких невеликі – у середньому 8 га, і практично половина з них виробляє продукцію лише для власних потреб або з невеликою часткою для комерційного призначення [12].

Аналогічно до зарубіжного досвіду, у наших умовах також лише справжній власник та господар на землі подбає про збереження родючості ґрунту. З цього приводу ми вважаємо передчасними міркування про можливість купівлі фермером земельних ділянок за умови функціонування ринку землі. Фермери не завжди володіють достатнім капіталом, який би міг стати джерелом застави чи придбання землі. А наявні обігові кошти фермерські господарства з більшим успіхом можуть скеровувати у сферу виробництва, зокрема для поповнення оборотних активів. Крім того, після остаточного вирішення земельних питань в Україні майже миттєво будуть впроваджуватись сучасні аграрні технології. Так, для обробітки майже 40 млн га сільськогосподарських угідь за сучасними технологіями потрібно 102 тис. працівників. Якщо до цього додати ще 100 тис. осіб обслуговуючого сектору і 600 тис. осіб членів їх родин – нехай у кожного працівника є сім'я з чо-тирьох осіб і працює він один, – виходить 800 тисяч осіб. Тимчасом у державі 14,5 млн селян, з яких працездатних – не менше ніж 6 млн.

Отже, в Україні в сільській місцевості зосереджено 5 мільйонів потенційних безробітних (без пенсіонерів) [15]. Зараз високий рівень безробіття серед селян приховується за рахунок специфічної статистичної категорії зайнятих у неформальному секторі. Це люди, які намагаються вижити завдяки натуральному підсобному господарству, оскільки для переходу до товарного їм не вистачає ні ресурсів, ні знань.

Тому оптимальним шляхом врегулювання соціальної ситуації на селі, а також структурної непристосованості українського сільського господарства до вимог ринкової економіки, на нашу думку, буде сприяння у подальшому розвитку фермерства.

Загалом сучасний етап розвитку фермерських господарств характеризується вищою ефективністю порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, проте його рівень ще недостатній. Такий стан деякою мірою зумовлює світова економічна криза, яка має вплив на весь народногосподарський комплекс. Водночас структура і організація виробництва у фермерських господарствах не відповідають вимогам ринкової економіки і вирізняються незбалансованістю основних видів ресурсів: землі, праці і капіталу. Хоча попри це, фермерські господарства вважаються більш гнучкими при адаптації виробництва для отримання вищої цінності продукту і у перспективі зможуть набути ознак комерційної орієнтації. Соціальна роль фермерства полягає також у тому, що воно сприяє відродженню селянських династій. Передача досвіду із покоління в покоління має важливе значення скрізь, але найбільше у сільському господарстві. Тут виховання наступного покоління ґрунтується не тільки на виробничому досвіді, а й на особливостях розміщення земельних ділянок, стилі господарювання батьків. Реальний статус господаря і власника сприятиме більшій турботі батьків про те, щоб діти не покидали село, щоб у них з'являвся інтерес до господарювання на землі, щоб вони ставали справжніми господарями.

Висновки. Фермерські господарства – це економічно-правова форма підприємництва, самостійний рівноправний господарський суб'єкт організаційної системи сільськогосподарського виробництва, що займається виготовленням товарної сільськогосподарської продукції, її реалізацією чи переробкою. Визначальною особливістю і відмінністю фермерських господарств від інших організаційно-правових форм господарювання на селі є те, що метою діяльності останніх є створення максимально дорогого агробізнесу у найкоротший час на основі максимізації результативності. Натомість фермерські господарства за умови обмеженості капіталь-

них ресурсів прагнуть максимізувати прибуток у довгостроковій перспективі, тим самим забезпечуючи принцип безперервності своєї діяльності. У більшості регіонів України фермерські господарства залишаються однією з основних професійних діяльностей та важливим взаємопов'язаним елементом організації системи сільськогосподарського виробництва при тому, що головною проблемою фермерства є не стільки відсутність можливостей адаптуватися до змінних правил конкуренції, скільки соціальні наслідки швидкої реструктуризації і модернізації.

Подальше утвердження фермерства як укладу може бути забезпечене лише на основі побудови стратегії його подальшого розвитку з урахуванням сучасного його стану, різноманітності типів фермерських утворень та в контексті подальшого розвитку сільського господарства. Основою її побудови є: існуючий стан розвитку господарств, можливості розширення виробничого потенціалу за рахунок пошуку відповідних ресурсів; оточення функціонування господарств, передусім такі його елементи, як очікування суспільства, ситуація на ринках збуту, конкуренція, економічна політика (інфляція, податкова і митна політики), політична і соціальна ситуації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.
2. Лобас Н. Г. Организация фермерских хозяйств, кооперативов, арендных подразделений, акционерных обществ и фирм в сельском хозяйстве в условиях перехода к рыночной экономике / Н. Г. Лобас. – К. : Урожай, 1991. – 244 с.
3. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні / Ю. О. Бугуцький // Економіка АПК. – 1998. – № 6. – С. 25-28.
4. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку / В. В. Липчук. – Львів : Вільна Україна, 1997. – 168 с.
5. Пахольчук О. І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств / О. І. Пахольчук // Економіка АПК. – 1997. – № 12. – С. 22-24.
6. Артеменко А. М. Організаційно-економічні основи розвитку фермерських господарств : монографія / А. М. Артеменко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 272 с.
7. Баян А. В. Виробництво сільськогосподарської продукції у селянських (фермерських) господарствах області / А. В. Баян, Г. В. Спаський // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 29-34.
8. Бурдейний І. М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі / І. М. Бурдейний // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 22-25.
9. Мармуль Л. О. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств : монографія / Л. О. Мармуль, О. Л. Гальцова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 204 с.
10. Липчук В. В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку : монографія / В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба. – Львів : Магнолія-2006, 2010. – 236 с.
11. Дем'яненко С. І. Організаційно-правові трансформації аграрних підприємств та їх вплив на розвиток галузі й сільських територій / С. І. Дем'яненко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – Спец. вип. : у 2 ч. Ч. 1 : Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та розвиток сільських територій. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 3-11.
12. Сільське господарство України : стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 374 с.
13. Основні економічні показники виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік : стат. бюл. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 88 с.
14. Аграрні підсумки 2010 // Агробізнес сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro-business.com.ua/component/content/article/171.html?ed=30>.
15. Демографи: навіть нинішня кількість українців – надмірна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik55.wordpress.com/2011/06/08/демографи-навіть-нинішня-кількість-у/>.

